

GRÓSZ JÓZSEF PAPPÁ SZENTELÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA: SZAKÁCS GYULA EGYHÁZÜGYI FŐELŐADÓ JELENTÉSE A JUBILEUMI ÜNNEPSÉGSOROZATRÓL ÉS A FŐPAP KÖRLEVÉLBÉLI VISSZATEKINTÉSE ARANYMISÉJÉRE^[1]

Minden ember számára vannak élete során meghatározó időpontok, évfordulók, amikor számot vet addigi élete folyásával. Egy pap számára ilyenek pappá szentelésének évfordulói. Vannak ezen belül külön kiemelt fordulópontok is, ilyenek a felszentelés 25. évfordulójakor lévő ezüst- és az 50.-en megünnepelt aranymisés jubileum. Grósz József^[2] kalocsa-bácsi érsek és metropolita hasonlóképpen volt ezzel, 1961 nyarán fél évszázad papi szolgálatra tekinthetett vissza.^[3] Ez idő alatt sok mindent megélt, felemelő és ünnepélyes pillanatokat, és nehéz, viszontagságos eseményeket, csapásokat, megpróbáltatásokat.^[4] Hívei körében nagy népszerűségnek örvendett, a pártállamnak börtöneit is megjárta, majd – abszurd módon – szintén a pártállamtól kapott állami kitüntetést, mindazonáltal igyekezett következetesen hívei és egyháza érdekeit szem előtt tartva kormányozni hosszú éveken át nem csak saját főegyházmegyéjét, hanem a püspöki kar elnökeként az egész Magyar Katolikus Egyházat.^[5]

Grósz József erős ellenszélben vívta harcát a kommunista pártállammal, amivel szemben olykor-olykor engedni kényszerült a megmaradás és az egyház működése érdekében, ahogyan azonban arra Kálmán Peregrin ferences egyháztörténész rámutatott, képes volt így is megakadályozni az egyházszakadást Rómával, Kádárék hiába próbálták azt elérni.^[6] A pártállami vezetésnek bosszankodva kellett napirendre térnie efölött több ízben is, mondván: nem egyszerű Grósz érseket „jobb belátásra bírni”, nehezen akar megfelelni az állami ukázoknak. Az ő szemszögéből ez érthető is volt: egyszer már koncepciók perben elítélték, bebörtönözték, amnesztiával szabadult, fel nem mentették, innen nézve úgy gondolta, hogy nincs már veszteni valója, nem tudna már meglepődni semmin, bármit tennének is vele szemben.^[7]

Az alábbiakban közlésre kerülő I. dokumentum^[8] a pártállam szemszögéből mutatja be a jubiláló főpásztor egyházi ünnepségsorozatának megrendezésre kerülő eseményeit. Látványos képet kap az olvasó arról, hogy egy ennyire személyes ünnepségsorozatba is milyen mértékben avatkozott bele a rezsim, kontrollálva, hogy milyen formában valósuljon meg az, mik azok, amik elhangozhatnak, vagy éppen honnan vehetnek részt az eseményeken.

Mindezekről a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának fiatal és ambiciózus egyházügyi főelőadója, Szakács Gyula^[9] miniszteri biztos számolt be az Állami Egyházügyi Hivatal számára elkészített jelentésében. Megjegyzendő, hogy nyilvánvaló politikai elfogultsága dacára jól felkészült, az egyházi terminus technicusokkal és szokásokkal is

tisztában lévő káderről beszélhetünk Szakács személyében, erre alábbi és más jelentései egyértelműen rávilágítanak.[10]

Szembetűnő, hogy Szakács mennyire fontosnak tartotta az Apostoli Szentszék Grósszel kapcsolatos reakcióját, az alkalommal kapcsolatos megnyilvánulását, illetve ezek hiányának megemlítését. Nota bene XXIII. János pápa[11] 1961. június 29-én kelt köszöntő levelét valóban késve, csak október 2-án kapta kézhez az érsek – alig egy nappal később, október 3-án délelőtt bekövetkező váratlan halálát megelőzően. A pápai levél azonban igencsak felvillanyozta és örömmel töltötte el Grósz érseket, azon nyomban személyesen fogalmazott latin nyelvű köszönőlevelet a pápának. Hogy mi volt az oka a pápai levél kései kézhez vételének, az további kutatást kíván még, így az alábbi jelentésben Szakácsnak a pápai megnyilatkozás hiányával kapcsolatos óvatos értékelése valójában okafogyottnak tekintendő, még ha az apostoli áldáson felül egyéb pápai kitüntetést nem is kapott az érsek. Fontos elismerése volt ugyanakkor a főpápnak az előző évben történt kinevezése az összehívandó II. Vatikáni Zsinat Központi Bizottsága tagjává, még ha rövidesen bekövetkező halála meg is akadályozta abban, hogy ténylegesen zsinati atyává válhasson.[12]

A II. számú forrás[13] Grósz érsek személyes visszaemlékezése az aranymisés ünnepségsorozatra, így az események főszereplőjének szemszögéből is képet kapunk a lejátszódó történetekről, hogy személyesen azt hogyan élte meg a főpásztor. Tehát a pártállami és egyházi szféra irányából is áttekinthetjük, hogy az érsek 50 éves papi jubileuma miként zajlott le. Értelemszerű és jól látszik, hogy Grósz és Szakács számára is más volt a fontossági sorrend, a viszonyulási pont, még ha arányaiban természetesen a főelőadói jelentés terjedelmesebb is, nem meglepő módon azonban az érseki szózat személyesebb hangvételű és érzelemgazdagabb.

Dokumentumok[14]

I.)

Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Egyházügyi Főelőadójától

001/18/1961.

Szigorúan titkos!

Jelentés

Grósz József kalocsai érsek jubileumi ünnepségsorozatáról

Az előzőekben ismertettem az Állami Egyházügyi Hivatal Vezetőivel és az illetékes megyei párt- és állami szervek vezetőivel, valamint az érintett járások vezetőivel a jubileummal kapcsolatos ünnepségek rendjét, különös tekintettel a demonstratív jellegű megnyilvánulásokra. A hivatal Elnökével – Olt Károly[15] elvtárssal – az ünnepségsorozatot megelőzően megbeszéltük a programmal kapcsolatos tennivalókat. Ennek a beszélgetésnek eredményeként alakult ki az a

vélemény, hogy valamennyi egyházmegyei rendezvényen én személyesen vegyek részt. Dr. Kujáni Ferenc[16] érseki helynök hivatalosan ismertette velem az aranymisés programot, s meghívott valamennyi ezzel kapcsolatos kalocsai, illetve egyházmegyei rendezvényre.

Az előkészítésről szóló feljegyzésben említettem, hogy dr. Kujáni Ferenc érseki helynök vállalta az ünnepségeket előkészítő bizottság vezető tisztjét, ő készítette el az aranymisést köszöntő egyházmegyei körlevelet, valamint ő fordult Rómába is levélben Mester István[17] ottani magyar ügyintézőhöz, akitől kérte: eszközöljön ki a Szentatyától Grósz érsek részére pápai trónállói kitüntetést vagy egyéb magasabb egyházi címet.

A jubileumi körlevél szövege az első fogalmazásra általában elfogadható volt, azon mindössze egy-két változtatást eszközöltem. Egyrészt kihagyattam a körlevélből egy Szent Páltól vett idézetet, másrészt pedig néhány mondatban utaltattam Kujánival arra, hogy Grósz érsek a békemozgalom segítője, a világbéke munkása is.[18] Az említett változtatásokat Kujáni készsággal végrehajtotta.

1. A jubileum első s egyik jelentős része volt a Kalocsán július hó 11., 12., 13-án megtartott papi lelkigyakorlat. Az elmélkedésen 64 egyházmegyes pap vett részt. A lelkigyakorlatot Szives Béla[19] pusztadobosi plébános vezette, aki állítólag Grósz érsek régebbi baráti köréhez tartozik. Eddigi információim szerint politikai vonatkozásban nem hangzott el Szives Béla előadásaiban kifogásolni való megállapítás. Főleg mint katolikus író szerepelt előadásaiban, s a jelenlévők irodalmi tájékozottságát is fokozni kívánta, természetesen különös figyelmet fordítva az egyházi, katolikus irodalomra.
2. A lelkigyakorlatok befejeztével, július 14-én Grósz érsek pappá szentelésének 50. évfordulója napján került sor a tényleges aranymisére, a kalocsai székesegyházban.[20] Előzetes tervek szerint erre az alkalomra az egyházmegye 140–150 papját várták. Mind az ünnepeltnek, mind a rendezőknek némi csalódást okozott, hogy a várt létszámmal szemben mindössze 124 pap jelent meg, akik között természetesen több szombathelyi, győri, budapesti és szegedi pap is volt. Ezek egy része jogilag még az egyházmegyéhez tartozik, de lényegében egyházmegyén kívül teljesítenek szolgálatot. Az egyházmegye papjain kívül részt vettek közül említésre méltó személyek: Várkonyi Imre[21] c. prépost, az Actio Catholica titkára, Ságghy Elek[22] szombathelyi kanonok, volt kalocsai jószágkormányzó, Pintér[23] nevű győri kanonok, Szilas József[24] szegedi teológiai rektor, Vág Imre[25], Hegedűs Antal[26], Ipolyi László[27] szegedi teológiai tanárok, valamint az Új Ember és a Vigília szerkesztői közül Jámbor Dezső[28], Saád Béla[29], Péntes Balduin[30]. Részt vett egy általam ismeretlen nyírségi görögkatolikus esperes is.

Az aranymisén – munkanap lévén – a hívek csekély számban vettek részt, mindössze 800–1000 hívő jelent meg a székesegyházban.

A nagy asszisztenciával folyt aranymise említésre méltó mozzanatai voltak dr. Bárd János[31] kalocsai segédpüspök prédikációja, dr. Kujáni Ferenc érseki helynök köszöntője, valamint Grósz József érsek válaszbeszéde. Dr. Bárd János prédikációjával azóta is sokat foglalkoznak az ott megjelent egyházi személyek, s mind többen fejezik ki felháborodásukat a prédikáció mondanivalója, tónusa miatt. Mint szóban már említettem, Bárd püspök az egyházmegye papjaihoz szólt prédikációjában, s az érsek életét mint követendő példát állította eléjük. Természetesen – ismerve Bárd politikai

magatartását[32] – Grósz érsek életét mint a vértanúság mintaképét jellemezte, s állította követendő példának az egyházmegye papjai elé. Tekintettel Bárd János említett prédikációjának következetesen negatív hanghordozására, e jelentésen kívül külön feljegyzést készíték az ott elhangzottakról, s annak visszhangjáról. Itt csak annyit említek, hogy eddigi tudomásom szerint Grósz érsek is meglepődött ezen a hangon, s szűkebb körben kijelentette: „Nem ezt vártam aranymisémre, s pont Bárd Jánostól nem vártam ezt.”

Dr. Kujáni Ferenc helynök előre leírt és ott felolvasott köszöntőjében jellemző volt a józan mértéktartás, amit egyébként joggal el is vártunk Kujánitól. Kujáni köszöntője után került sor az ajándék gyanánt készített főpásztori bot és főpásztori gyűrű átadására, majd az egyházmegye esperes kerületei által készített fényképalbumokat[33]adták át az esperesek az ünnepeltnek. A köszöntések során szerepelt még szavalattal egy 10–12 év körüli kisfiú és kisleány is.

A köszöntésekre Grósz érsek válaszolt, s beszédében – ugyancsak Szent Pálra hivatkozva – mondott olyan dolgokat is, amelyek figyelemre méltóak, s amelyeket éppen én hagytam ki a Kujáni által fogalmazott körlevélből. Miután megköszönte az egyházmegye papságának jókívánságait és ajándékait, beszélt arról, hogy 50 év nagy idő egy ember életében. Ez alatt – mint mondotta – sok minden történt a világban. Két világháború dúlt, pusztított ezreket és kulturális értékeket, és megváltozott az alatt a világ képe. Utalt arra, hogy az említett időszakban e megváltozott világképben erőre kaptak az egyház tanait megcáfolni törekvő tanítások, s megsaporodtak a tudománytalan mesék is. Hangsúlyozta, hogy bármilyen változás is történt a világban, 50 év alatt nem változott az Isten. Hangsúlyozta az egyházhoz való hűségét, a papi keresztvállalást, s kérte a papság megértő szeretetét. Az ún. „mesékkel” kapcsolatban megjegyezte: „Ezek nem rettentenek meg bennünket, mert az egyházat máskor is fenyegették már ilyen mesékkel, de a mesék feledésbe mentek, s a mesélők is eltűntek a porondról.”

Az ünnepi mise után valamennyi résztvevő pap az első emeleti szalonokban részt vett az érsek által adott hidegtálas fogadáson, ahol mintegy másfél-két óra hosszáig volt együtt a társaság. Magam nem mentem fel a fogadásra, de az érsek leküldte Sztrilich Károly[34] irodaigazgatót, s egyenesen magához kéretett. A bordó szalonban maga mellé ültetett, s ott kedélyesen beszélgettünk. Társaságunkban voltak a más egyházmegyeiből megjelent papok és az egyházmegyei kanonokok és dignitáriusok[35] egy része. E társaságban jegyezte meg, viszonyunkra utalva az érsek: „Mi jól meg vagyunk egymás mellett, nincs különösebb bajunk, s így jó.” Ez az együttlét szívélyes légkörben, jó hangulatban folyt le, kivéve azt a tényt, hogy kisebb csoportokban a haladó papok egy része már ott vitatta Bárd János prédikációját.

3. Július hó 15-én, előre bejelentett időpontban Olt Károly elvtárs, az ÁEH elnöke, Csala László[36] elvtárs, a Hivatal Osztályvezetője és én köszöntöttük az érseket. A köszöntést Grósz összekötötte egy szűkebb körben történő ebédvel, amelyen egyházi részről az érseken kívül Kujáni Ferenc érseki helynök és Sztrilich Károly irodaigazgató vett részt. Ez a találkozás a szokottnál feszültebb légkörben, kedélytelenebbül telt el, az érsek nyugtalannak, idegesnek látszott, úgy szintén közvetlen környezete is. Ennek egyik feltehető magyarázata, hogy az aranymise napjára – 14-re – nem érkezett meg a kért és annyira várt pápai előléptetés, sőt XXIII. János pápa még pápai áldását sem küldte az aranymisésnek. Az érsekre nézve kellemetlen szituáció volt, hogy szombaton reggel megkapta az Új Ember legfrissebb számát, amiben közlemény van 3 aranymisés

pap köszöntéséről, akik ez alkalommal Tardini[37]bíboros-államtitkáron keresztül pápai áldást kaptak. Mint azóta köztudomású, Rómából még a mai napig[38] sem érkezett ezzel kapcsolatban semmi, még üdvözlő jókívánság sem.

4. Július hó 16-án a programnak megfelelően sor került a már korábban használatba vett mélykúti új, modern templom felszentelésére. A templomszentelési alkalmat a két mélykúti plébános – Csiszár Géza[39] és Tóth István[40] – felhasználta a környékbeli hívek és papok csoportosulására is. Mivel ez a megye, illetve egyházmegye legtávolabbi területe, az e környéken lakók itt köszöntötték főpásztorukat.

A készülődés során tudomásomra jutott a meghívandó papok listája, valamint az, hogy milyen községekből, milyen csoportokban várnak híveket. Az illetékes járási vezető elvtársakkal egyetértésben intézkedéseket tettünk, hogy e demonstratív alkalomra ne a tervezett 5–6000 ember, hanem ennél jóval kevesebb jelenjen meg. Biztosítottuk, hogy az oda készülő hívőcsoportok ne kapjanak állami vagy szövetkezeti eszközöket (járművek stb.), s ahol a munka úgy kívánja, emiatt ne legyen nagyobb kiesés az időszerű és sürgős mezőgazdasági munkákból.

Végül is megjelent a templomszentelési alkalmon 42 pap, és kb. 3–3500 hívő. A meghívott és megjelent papok között elsősorban olyanok szerepeltek, akik mélykúti származásúak, Mélykúton voltak káplánok, vagy valamilyen családi kapcsok fűzik őket a községhez. Miután valóban csak az így Mélykúthoz tartozóak jelentek meg, több papnak feltűnt, hogy a helyi plébános, Tóth István meghívta ez alkalomra dr. Belon Gellért[41] bajai esperes plébánost is, aki soha sem volt Mélykúton, semmi nem köti oda. Egyébként Belon kapta az ünnep alkalmával a szertartásmesteri funkciót.

Ami a híveket illeti, főleg Jánoshalmáról, Tataházáról, Bácsalmásról, Kisszállásról, Kelebiáról, Tompáról voltak népesebb csoportok kerékpárral, a még meglévő magánkocsikkal és a menetrend szerinti vonatokkal. Sem autóbusz, sem termelőszövetkezeti tulajdonban lévő lovaskocsi nem szállított a tetthelyre [sic!] híveket.

A templomszentelési alkalmon Grősz érsek prédikált. Prédikációja elfogadható, abban kifogásolni való nem volt. A jelenlevőket megdicsérte áldozatkészségükért, biztatta őket a most felszentelt új templom rendszeres látogatására, s felhívta figyelmüket hitük nyílt és bátor megvallására.

Az istentisztelet befejeztével a templom előtti téren gyülekeztek a hívek, s itt került sor az aranymisés főpásztor köszöntésére. Csiszár Géza plébános, az egyházközség világi gondnoka s egy nyolcadikos kisleány köszöntötte az érseket, majd az ünnepelt válaszolt az elhangzottakra. A köszöntőkben az ilyenkor szokásos érzelgősségeken túl különösebb nem hangzott el. Az érsek válaszbeszédében szinte szó szerint megismételte a korábban Kalocsán elmondottakat, természetesen utalt ez alkalommal is az egyházat fenyegető, Isten igazságával szemben álló „mesékre”.

A templomi alkalmat egy kb. 50–60 főnyi társaság közös ebédje követte a plébánia udvarán felállított sátorban. Mind az ebéd előtt, mind az ebéd alatt az érsek és közvetlen környezete igen jó hangulatban volt, amiben nagy része volt Várkonyi Imre c. prépostnak, az AC főtitkáranak. Az ebéd előtti sörözéskor egy említésre méltó eseménysorozat folyt le. Az érsek jelenlétében[42] udvariasságból én is gratuláltam Mezős Mihály mérnöknek, a modern építmény terveiért, s olyan megjegyzést tettem, hogy ez a templom az Alföld

egyik legszebb és legmodernebb temploma.[43] Sztrilich Károly irodaigazgató e megjegyzésem úgy értelmezte, mintha ilyen templomokat szívesen látnánk, illetve látnák másutt is a megyében. Ebből az indulásból következett aztán, hogy az érdekeltek ostromolni kezdték az építési engedélyek miatti szigorúságért, s az érsek és mások részéről kedélyesen hangzottak el megjegyzések: „Akár holnap produkálunk három ilyen tervet, csak szíveskedjék gyorsan megadni hozzá az építési engedélyt.” Sztrilich e témakörben megemlítette a kaskantyúi[44], a kalocsa-szőlőhegyi[45], az imrehegyi[46], valamint a baja-homokvárosi[47] ilyen irányú terveket és elgondolásokat. Várkonyi prépost szinte zavarba hozott azzal a föllépéssel, ahogyan a kaskantyúi ügyben exponálta magát. A jelenlévő papok és főleg az érsek nagy meglepődésére szenvedélyesen kardoskodott a kaskantyúi templom mielőbbi engedélyezésének érdekében, mondván, hogy kezébe veszi a dolgot, s mindent meg fog tenni az engedély megszerzése érdekében. Egy olyan megjegyzésemre, hogy az építési engedélyek kiadása nem kizárólag megyei ügy, és nem csak attól függ, hogy készen vannak-e a tervek és megvan-e az építésre szánt pénz és építőanyag, Grósz a következő megjegyzést tette: „No persze tudjuk, hogy ezeket a magas hivatalban döntenek el, de az is biztos, hogy legdöntőbb a maga véleménye az engedélyek kiadásánál.” E témakörhöz tartozik még, hogy bekapcsolódott a beszélgetésbe Kiss Ernő[48] imrehegyi lelkész, Kovács Mihály[49] mátételki plébános, Jávor Ferenc[50] bajai plébános, akik mind plébánia-, illetve templomépítési tervekkel foglalkoznak. Szemmel láthatóan élvezték a kialakult helyzetet, s meggyőződésem szerint olyan reményeket tápláltak, hogy ilyen kedélyes, közvetlen, az érsek társaságában lefolyt beszélgetés meggyorsíthatja majd a jövőben az ilyen engedélyek kicsikarását.

A mélykúti aktussal kapcsolatban külön említem még Prokop Péter[51] volt egyházmegyes disszidált pap nevét, miután az többször elhangzott mind a hivatalos, mind a nem hivatalos alkalmakon. Nevezett ugyanis 1957-ben történt disszidálása óta Rómában él, s ott folytatja mint festő egyházművészeti tevékenységét. Az új mélykúti templomnak 14 db általa elkészített stációképet küldött az Actio Catholicán keresztül, s ez a képsorozat a hozzáértők szerint nagy értéket képvisel, miután Prokop festői hírneve megnőtt a nyugati művészeti világban, különösen az amerikai városokban a közelmúltban tartott kiállításai miatt.

5. A programnak megfelelően július hó 20-án Grósz érsek ünnepi misét mondott a fővárosi egyetemi templomban, majd este sor került a Gellért Szállóban az AC által rendezett reprezentatív fogadásra. Erről az alkalomról elsősorban az ott jelen volt Sztrilich Károly irodaigazgatótól, valamint az azóta az egyházi lapokban megjelent cikkekből tájékozódtam. Az eseménnyel kapcsolatban legtöbb szó esik ma is Kalocsán és másutt Olt Károly elvtárs ott elhangzott köszöntőjével kapcsolatban. Sztrilich – az érsek véleményét is tolmácsolva – a fogadást követő napon kijelentette: „Az Elnök Úr köszöntője meglepően barátságos hangú, emberien kedves és a kialakult jó viszonyt tükröző beszéd volt. Amellett, hogy igen közvetlen hang jellemezte, megfontolt, komoly férfi benyomását keltette a köszöntést mondó Elnök Úr.” Mint azóta Kujánitól is hallottam, mind az ünnepelt, mind a jelenlévők nagy meglepődéssel nyugtázták az elhangzottakat.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a Magyar Kurírban és Új Emberben megjelent tudósítás alapján tájékozódott haladó papi körökben van másfajta vélemény is. Néhányan kifejezték azt a véleményüket, hogy Olt elvtárs túlbecsülte az általuk reakciónak tudott érsek érdemeit. A megjegyzésekben elhangzott olyan megállapítás,

miszerint Grósznek valóban vannak érdemei az egyház és az állam kialakult jó viszonyában, de korántsem akkorák ezek az érdemek, hogy ilyen barátságos hangú köszöntést érdemelt volna. E megjegyzések utaltak arra is, hogy Grósz válaszbeszédében nem volt ennyire közvetlen és barátságos, s minden eddig kapott jót elsősorban és szinte kizárólag csak Istennek köszönt meg, annak adott hálát az eddig kapott javakért.

6. Július hó 23-án volt az érsek első miséjének, az ún. primiciának az 50. éves évfordulója.^[52] Erre az alkalomra több ezer egyházmegyei hívőt vártak, valamint várták a burgenlandi rokonokat és köszöntőket is.

Mint ismeretes, Féltorony^[53] községből, az érsek szülőfalujából 22-én szombaton este egy 43 főből álló csoport érkezett Kalocsára, közöttük az érsek néhány oldalági rokona is, valamint a községi jegyző, a község plébánosa^[54] és a járási főszolgabíró. A burgenlandi csoport hétfőn reggelig tartózkodott Kalocsán, s ez operatív szempontból is megfelelő intézkedéseket kívánt. Utólag is hasznosnak minősítem azt a megoldást, hogy a korábbi tervekkel szemben nem plébániákon és nem magánházaknál nyertek elszállásolást, hanem egy részük az aulában, másik részük pedig a szállodában kapott szállást.

Az egyházmegye híveinek megjelenési aránya mind az érsek részéről, mind a szervező bizottság részéről némi csalódást váltott ki. A vidéki hívek közül összesen mintegy 200-an jelentek meg csak, s ebben is csak a vaskúti 50-es és bajai 16 fős csoport bírt komolyabb jelentőséggel, a többiek kettesével, hármásával jöttek a környező községekből. A kalocsai hívek kb. 3–3500-an jelentek meg, ami megfelel a karácsonyi vagy húsvéti istentiszteleti látogatottságnak. Egyébként jellemző a készülődésre, hogy a székesegyház külső homlokzatán is helyeztek el mikrofonokat, remélve, hogy az érkezők nagy száma miatt számosan a székesegyházon kívül lesznek kénytelenek végighallgatni az ünnepséget. Ezzel szemben még kb. ezer ember elfért volna a székesegyházban is.

A templomi ünnepség során említésre méltó eseménynek számított Kovács Sándor^[55] szombathelyi püspök prédikációja, valamint az érsek németül és magyarul – az oltártól – elmondott beszéde.

Kovács Sándor püspök Szent Pál tanításaira hivatkozva beszélt a szeretetről, különösen arról, hogy Grósz érsek 50 éven át a szeretet jegyében szolgálta Istent, az egyházat, pásztorolta híveit. Utalt arra is, hogy az érsek egész életében fontos tényező volt a Jézus Szíve és a Szűz Mária szeretet hirdetése, annak megvallása. E gondolat kapcsán megjegyezte, hogy „Grósz József újmisének idején Jézus Szívét, a szeretet jelképét választotta. Az újmisének képen a Jézus Szívét töviskoszorú veszi körül, jelképezvén, hogy a szeretet mellett néha tövisek is jutnak a lelkipásztornak.”^[56] Ezzel kapcsolatban szenvedélyes hangon kérte a híveket Kovács püspök, hogy húzzanak ki egy tövist ebből a koszorúból: küldjenek munkásokat Jézus szőléjébe, neveljenek gyermekeikből papi hivatásokat.

Kovács Sándor püspök a prédikáció során méltatta az érsek érdemeit egyéb vonatkozásban is. Elmondotta, hogy Rómában is megbecsülik a magyar katolikusság felelős vezetőjének bölcs irányító munkáját, amit legjobban bizonyít, hogy Grósz érseket 1960-ban XXIII. János pápa kinevezte az egyetemes zsinat Központi Bizottsága tagjának.

Az ünnepi nagymise befejeztével Grósz érsek az oltár előtt elhelyezett mikrofonon keresztül beszédet intézett a jelenlévőkhöz, elsősorban is a külföldről érkezett rokonaihoz és vendégeihez. Beszéde elején megköszönte az állami szerveknek, hogy lehetővé tette a

burgenlandi rokonok és tisztelők ilyen népes csoportjának Kalocsára jövetelét. Beszéde első felét németül mondta, majd kb. ugyanazt magyarul is megismételte. A beszéd során vázolta a papi élet küzdelmeit, szépségeit, annak magasztos voltát és megköszönte a hozzá intézett gratulációkat, jókívánságokat.[57] A beszéd során nem hangzott el kifogásolható megjegyzés.

Az ünnepi mise után a vaskúti és bajai küldöttség köszöntötte az érseket a szalonban, majd a külföldi vendégekkel volt közös ebéd.

Az aranymisés program értékelése:

Annak ellenére, hogy a jubileummal kapcsolatos rendezvények közvetett hatása mind politikai, mind hitéleti vonatkozásban csak a későbbiek során lesz érzékelhető, mégis szükséges már most levonni bizonyos következtetéseket.

1. Az aranymisével kapcsolatos kalocsai és vidéki rendezvények – egy-két vidéki túlbuzgó pap akcióitól eltekintve – nem váltották ki a rendezőbizottság és általában a központi papság által remélt érdeklődést. Mind Mélykúton, mind Kalocsán kevesebb hívő jelent meg a vártnál. Ez a megállapítás vonatkozik az egyházmegye papjaira is, miután közülük is többek megjelenését remélték.

A különböző egyházközségekben tartott és a jubileummal kapcsolatos megemlékezések az eddig beérkezett jelentések szerint nem haladták meg az egyébként szokásos vasárnapi istentiszteleti érdeklődést. Valamennyi egyházmegyei templomban július 23-án, nagymise után ünnepélyes *Te Deumot* tartottak magyar nyelvű orációval: „Isten, minden hívő pásztora és kormányzója, tekints kegyelmes József szolgádra, kit a kalocsai egyház főpásztorává rendeltél. Add neki, kérünk, hogy mindazoknak, akiknek előljárója lett, szavával és példájával javukra legyen, hogy így a rábízott nyájjal együtt az örök életre eljuthasson, a mi Urunk Jézus Krisztus által Amen.” Az oráció után közös imádság volt a templomokban.

Eddigi jelentések szerint több templomban a vasárnapi prédikáció során megemlékeztek az érsek munkásságáról. A kapott jelentések, eddigi ismereteim szerint az érseknek az állammal való viszonyával csak Bácsbokodon[58], Bácsborsódon[59] és Soltszentimrén[60] foglalkoztak. Mindhárom helyen pozitív értékelésben Pesitz József[61] dunatetétleni lelkész erről a kérdésről csak annyit mondott, hogy „érsek főpásztorunk igen nehéz időkben, küzdelmes körülmények között vezeti az egyházat, intézi egyházunk ügyeit.”

2. Meggyőződésem szerint egyházpolitikai vonatkozásban több kárt okozott az egész ünnepségsorozat, mint hitéleti téren. Ebből a szempontból elsősorban is káros volt dr. Bárd János segédpüspök előbb már említett prédikációja, aki a papi élet lényegét a kereszttviselésben, az áldozatvállalásban jelölte meg. Megalkuvónak, az egyház ügyei iránt ártalmasnak, sőt árulónak nevezte azokat a papokat, akik nem vállalják a kereszttet, az ezzel járó meghurcolást és esetleg a börtönt is. Ez a beszéd véleményem szerint bátorításul szolgált az egyházon belüli reakciónak, és minden valószínűség szerint megtorpanást eredményez néhány ingatag, hozzánk közeledő papnak.

Egyházpolitikai vonatkozásban bizonyosan érezni fogjuk a későbbiekben káros hatását annak, hogy az ünnepi alkalomra Kalocsára érkezett néhány kétes hírű egyházi személy, s azok több időt ott töltöttek (Sághy Elek, Pintér kanonok stb.). A vendégek egy része Bárd püspök és Berencz Ádám[62] reakciós pap társaságában meglátogatott több plébániát, többek között jártak Jánoshalmán és Bácsalmáson is.

3. Némi csalódást okozott papi körökben, de legfőképpen az érsekben és közvetlen környezetében a római kitüntetés elmaradása. A jubileum napjaiban feszült várakozás előzte meg a levélbontási alkalmakat, de a várva várt pápai kitüntetés nem érkezett meg, sőt Grósz érsek még pápai áldást sem kapott. Meggyőződésem szerint ezzel a megkülönböztető, az érsekre nézve elmarasztaló pápai állásfoglalással a Vatikán lényegében nekünk segített. Bár ebből az esetből még korai lenne messzemenő következtetéseket levonni, annyi máris bizonyos, hogy Grósz érseknek nincs oka hálálkodni Róma felé. Annál több oka lehet, és gondolom van is, gondolkodni azon, hogy Rómában miért hagyták figyelmen kívül a kitüntetést kérő felterjesztést.

Említésre méltó az is, hogy az aranymise alkalmával az egyházmegye papjai közül többen az érsektől előléptetést, kitüntetést vagy valamilyen cím adományozását remélték. Ennek elmaradása papi körökben találgatásokra ad okot.

4. Figyelmet érdemel az egész aktussal kapcsolatban dr. Belon Gellért bajai plébános exponálása. Nevezett az aranymisén mint infulás[63] vett részt az asszisztenciában, mint szertartásmester szerepelt Mélykúton, s igen komoly szerepet kapott az ünnepséget előkészítő bizottság munkájában is. Az ezzel kapcsolatos teendőire való hivatkozással az utóbbi hetekben feltűnően sokszor járt Kalocsán, s ott rendszeresen tárgyalt az érsekkel, Bárd püspökkel, Kujáni helynökkel és az ott vendégeskedő más egyházmegyes papokkal. Szereplése annyira feltűnt másoknak is, hogy 14-én délután az aranymisét követő órákban a házban dolgozó apácák[64] csoportosan tárgyalták Belon Gellért állítólagos püspöki kinevezését, mondván, hogy „most már biztos püspök lesz a Belon atya.”[65]

Az esemény-sorozattal kapcsolatos információkat tovább gyűjtöm, figyelemmel kísérem az elhangzott prédikációk hatását, különösen politikai vonatkozásban.

Kecskemét, 1961, augusztus hó 1.

Szakács Gyula
/:Szakács Gyula:/
miniszteri biztos,
egyházügyi főelőadó.

II.)

1961.

FŐEGYHÁZMEGYEI HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK

2188/1961.

SZ.

Főpásztori visszapillantás az aranymisére

Mélységesen meghatott szívvel gondolok vissza azokra a lélekemelő ünnepségekre, melyeket aranymisém bemutatása kapcsán számomra a Főkáptalan, udvari és egyházmegyei papjaim híveikkel karöltve rendeztek. Lelki szemeim előtt felújul a július 14-én bemutatott aranymise minden mozzanata, maga a fölséges áldozat, az azt kísérő korális ének szárnyalása, a papjaim és híveim lelkéből áradó áhítat, s e boldogító visszaemlékezésnél első gondolatom a hála az Örök Főpap iránt, Ki e ritka szép napot megélnem engedte. Boldogan gondolok július 16-ára, a gyönyörű mélykúti Sz[ent] Erzsébet-templom megáldására, amellyel kapcsolatosan a mélykúti és környékbeli papság és hívőszereg köszöntött és egy egyszerű asszony 50 szál rózsából álló csokorral kedveskedett. Hálával tekintek vissza a július 20-án a budapesti egyetemi templomban bemutatott esti szentmisére is, melyen a püspöki kar tagjai, a Hittudományi Akadémia professzorai és növendékei, az Actio Catholica vezetősége, a katolikus sajtóorgánumok képviselői, valamint a fővárosi papság és hívek nagy számban vettek részt és fogadták aranymisés áldásomat. Ugyancsak örömmel emlékezem a július 23-án a kalocsai főszékesegyházban bemutatott ünnepi nagymisére, melyen rokonaim, kalocsai és egyházmegyei híveim jelentek meg, hogy velem együtt ünnepeljenek.

Hiszem és vallom, hogy a szentmiseáldozat a keresztáldozattal kapcsolatban az Isten-imádás legfőbb ténye, de egyszersmind a megváltás kegyelmeinek állandó közvetítője is, amely munka az Úr Jézus parancsa folytán ránk, papokra hárul a világ végéig. A megváltás örök kincseit az Egyház osztogatja papjai által, s abból minden ember részt kérhet, aki üdvözölni akar, vagyis az Istennel egyesülés fehéren ragyogó magaslataira eljutni törekszik. Hálát adok az Úr Jézusnak, hogy az üdvözítés nagy munkájára meghívott. Kedvelt papjaimat s jó híveimet pedig arra kérem, hogy nehéz feladatomban segítő munkatársaim, illetve engedelmes és készséges gyermekeim legyenek. Mélyen érzem ugyanis a főpásztori felelősség terhét, ami Szent Pál apostolnak a hívekhez intézett intelméből kicsendül, mely szerint „az előjárók vigyáznak a hívekre, s nekik kell számot adniok azok lelkéért” (Zsid. 13, 17).

Az ünnepség során a szeretet, gyermeki ragaszkodás minden nyilvánítása öröömre szolgált és mélyen meghatott. Az értem mondott imák, az értem felajánlott szentáldozások, az értem gyakorolt önmegtagadások mind maradandó lelki kincsek számomra, csak úgy, mint annak az iskolás leánykának csokorba tűzött virága, aki beszélni nem tudó kicsiny húga helyett is imádkozott értem, avagy annak a ministerfiúnak [ministránsfiúnak] ajándéka, aki megtakarított két tízesét papnevelésre adta plébánosának.

A papjaim által ajándékozott ékköves főpapi gyűrű emlékeztet arra a szoros kapcsolatra, amely az apostoli Szentszék intézkedése folytán mint megyés főpásztort egyházmegyémmhez, de az Anyaszentegyházhoz is köt, s amely kötelem a mindhalálig való hűség parancsát jelenti számomra. Az első kalocsai érsek, Asztrik[66] szobrocskájával díszített pásztorbot a kormányzói hatalmat állítja elélem, mely nekem adatott s arra int, hogy híveimet az Evangélium igazságai szerint vezessem az üdvösség útján s az Egyház hűségében mindenkor megtartsam. Az esperesi kerületek által felajánlott díszes albumok a papság és templomok képeivel nemcsak a mai történés tükörképe számomra, hanem élettél teljes valóság, a papság és hívek istenszolgálatát az idők sodrában szemléltető hiteles okmány.

Rokonaim, híveim s a volt szerzetesnővérek szeretetének túlárado bősége tette elém aranymisém kapcsán a selyemből készült ókeresztény miseruhákat, az aransujtásos infulákat, a remekbe csipkézett albát[67], oltárterítőt és egyéb kedves ajándékokat, amelyek szerény személyemen keresztül a papi méltóságnak szólnak, s főképp annak, aki azt a hívek üdvösségére szerezte, vagyis magának az Örök Főpapnak, Jézus Krisztusnak.

Mindezekért a lelki odaadást és hűséget érzékeltető szent szimbólumokért, amik a főpásztor iránti szeretetből sarjadtak, s váltak szívét-szemet gyönyörködtető s az isteni szolgálat fényét emelő liturgikus tárgyakká, hálás szívvel mondok köszönetet.

Egyben szívesen ígérem, hogy papjaimat, jó híveimet s mindazokat, kik aranymisém kapcsán reám gondoltak, napi szentmisém mementójába foglalom, őket az Örök Főpap értünk vérző Szívébe zárom, hogy az élet rögzös útjain kegyes pásztoruk, a halál félelmes órájában pedig irgalmas bírójuk legyen.

Kalocsa, 1961. augusztus 4.[68]

József sk.
érsek

KÉPEK

1. Az aranymisés főpásztor
(Aranymisés album, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Grósz József hagyatéka)

2. Kujáni Ferenc apostoli protonotárius, nagyprépost, általános érseki helynök ünnepi felhívása és megemlékező sorai
(Litterae Circulares... anno 1961. dimissae. Kalocsa 1961. 15-18.)

3. Az aranymisés főpásztor kalocsai iskolanővérek körében
(Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára 2005-583-1)

4. Grósz József érsek az aranymiséjére érkező féltoronyi rokonok és zarándokok körében. Kalocsa, 1961.
július 22.
(Aranymisés album, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Grósz József hagyatéka)

Nr. 2562/1961.

Litterae Suae Sanctitatis gratulatoriae publici iuris fiunt.

Sua Sanctitas JOANNES PP. XXIII. mihi, annuam diem quinquagesimam suscepti sacerdotii celebranti, dignata est sequentes litteras exhibere, quas pro grata notitia per extensum hisce communicare decrevi:

„Venerabili Fratri JOSEPHO GRÖSZ, Archiepiscopo Colocensi, qui largiente Dei misericordia, quinquaginta sacerdotii annos impletos celebrat, cuncta fausta et salutaria ab omnium bonorum Largitore apprecamur. Ex animo gratulamur divitem piorum operum fructum, quem ipse per adhuc emensum in sacro ministerio temporis spatium collegit; eius inter ardua et dura indefatigabilem navitatem dilaudamus. Prece autem poscimus ei effusam virtutem ex alto, ut constanti firmoque pectore pastoralis muneris partes explens meritis affluat, genti suae prosit. Ipsi atque clero et christiano populo Colocensis Archidioecesis benedicentes, eidem facultatem quoque facimus Apostolicae Benedictionis impertiendae cum adiecta indulgentia plenaria, *semel servatis de iure servandis*.

Ex Aedibus Vaticanis, die XXIX m Junii a. MCMLXI.

JOANNES XXIII. m.p.
Pp”

Pro tam clementi paternae in me benevolentiae testimonio Eidem SS. Pontifici grates retuli, cum eo, ut apostolicam de eius indulgentia benedictionem danda occasione impertiam.

Colocae, die 2 octobris 1961.

Irodalom

CSÓTI Sándor

A kalocsai szőlőkbeli templom és plébánia története (1. rész). Belvedere 21. (2009) 7–8. 51–60.

DIÓS István

Lelkipásztoraink. 1945–2010 között elhunyt egyházmegyes és szerzetes papjaink. Budapest. 2015.

HEGEDŰS Katalin

Dr. Hegedűs Antal. In: A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2011. Szerk. Szalma József. Újvidék. 2012. 102–113.

KÁLMÁN Peregrin OFM

Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957. Budapest. 2011.

LAKATOS Adél

Kalocsai kincsestár – Válogatás a Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények egyházművészeti anyagából. Kalocsa. 2015

LAKATOS Andor

A kalocsai érsekség 100 esztendeje (1909–2009). Kalocsa–Pozsony. 2009.

PÁL Tibor

Dr. Hegedűs Antal, a történész. In: A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2011. Szerk. Szalma József. Újvidék. 2012. 100–101.

PROKOPP Mária

Prokop Péter. Szeged. 2003.

SÁGI György

A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése. In: Egyháztörténeti Szemle 17. (2016) 3. 25–61.

Grósz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete. In: Arma, Acta Historica Societatis de Alexandro Mika Nominatae, Series I. Nr. 7. Budapest. 2018. 267–294.

SINKÓ Ferenc–BALOGH Margit

Grósz József. In: Magyar Katolikus Lexikon IV. Szerk. Diós István. Budapest. 1998.

SOÓS Viktor Attila

Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe (doktori disszertáció, ELTE). Budapest. 2014.

SZÍJ Rezső

Gondolatok Prokop Péter képei előtt. Budapest. 1983.

TÓTH Krisztina

A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944). CST I/2, Budapest. 2015. (a)

A magyar zsinati atyák levéltári anyagának kutatása. In: Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában. Szerk. Török József–Tusor Péter–Tóth Krisztina. Budapest. 2015. (b) 329–403.

TÖRÖK József

Századunk magyar főpapjai: Grósz József érsek. Szeged. 1992.

Jegyzetek

---

[1] A forrásközlés az Magyar Tudományos Akadémia Pázmány Péter Katolikus Egyetem Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretén belül készült.

[2] Grósz József (1887–1961): 1911-ben szentelték pappá Bécsben. 1928-ban győri segédpüspökké és orthosiai címzetes püspökké nevezték ki. Fetser Antal győri megyéspüspök halála után Breyer István nem tartott igényt segédpüspökre, így 1933-tól 1936-ig csupán címzetes orthosiai püspök, 1936 és 1939 között szombathelyi apostoli kormányzó, majd 1943-ig megyéspüspök volt, ezt követően 1944-ig ismét apostoli kormányzója a Szombathelyi Egyházmegyének, valamint 1943-tól haláláig kalocsa-bácsi érsek.

[3] Fischer-Colbrie Ágoston 1911. július 14-én szentelte győri egyházmegyés pappá Bécsben, első szentmiséjét szülőfalujában, Féltoronyban mutatta be július 23-án. Életéről és működéséről I. SINKÓ Ferenc–BALOGH Margit, 1998. 233. Vö. TÖRÖK József, 1992. és TÓTH Krisztina, 2015a.

[4] Grósz József ezüstmiséjét 25 esztendővel korábban, főpásztorsága és papi szolgálata másik kulcsfontosságú helyszínén, Szombathelyen élte meg, mint a Szombathelyi Egyházmegye apostoli kormányzója, orthosiai címzetes püspök.

[5] Sági György, 2018. 267–294. és Lakatos Andor, 2009. 104–233. valamint Kálmán Peregrin OFM, 2011. 20–62.

[6] Uo. 63–72.

[7] Uo. 13–20. és Sági György, 2018. 267–294.

[8] Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML) XXIII. 2.g. A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Titkárságának iratai. Egyházügyi előadó iratai. 8/1961.

[9] Szakács Gyula (1930–?): kommunista politikus, 1953–1957 között Kalocsán egyházügyi főelőadó, 1958–1969 között a Bács-Kiskun megyei VB. egyházügyi titkára.

[10] Szakács egyéb működésére betekintést nyerhetünk: SOÓS Viktor Attila, 2014. 303. és Sági György, 2016. 25–61. továbbá a Szakács hivatali ideje alatt kelt iratok és jelentéseket I. MNL. BKML. XXIII. 2. g.

[11] XXIII. János (1881–1963): született Angelo Giuseppe Roncalli, 1958-tól haláláig római pápa. II. János Pál pápa 2000-ben boldoggá, Ferenc pápa 2014-ben szentté avatta.

[12] Lakatos Andor, 2009. 230–231. A valóban zsinati atyává váló magyar püspökök zsinati anyagáról I. Tóth Krisztina, 2015b. 329–403.

[13] Főpásztori visszapillantás az aranymisére (2188/1961). In: Litteræ Circulares ad Venerabilem Clerum Archidiœcesis Colocensis et Bacsensis anno 1961. dimissæ. Kalocsa, 1961. 21.

[14] A jelenlegi nyelvtani szabályokat követve, központosítással került közreadásra a két forrás, a korabeli nyelvezeten, eredeti szófordulatokon nem történt változtatás.

[15] Olt Károly (1904–1985): kommunista politikus, 1959–1961 között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke.

[16] Kujáni Ferenc (1890–1964): érseki általános helynök, kanonok, 1959-től haláláig kalocsai nagyprépost.

[17] Mester István (1917–1984): pápai prelátus, 1947-ben tanulni ment Rómába, de már nem tért haza. 1954-től a szentszéki Papi Kongregációban szolgált. A magyar egyház érdekeit képviselte az Örök Városban.

[18] Grósz érsek 1957-től haláláig az *Opus Pacis* első elnöke volt.

[19] Szives Béla (1901–1971): született Schmiedt Béla, 1935–1945 között, majd 1947-től haláláig pusztadobosi plébános. 1945–1947 között szatmári püspöki irodaigazgató.

[20] Nagyboldogasszony Főszékesegyház.

[21] Várkonyi Imre (1916–1983): született Mundszipger Imre Károly, békepap, 1951-től címzetes prépost, 1958-tól az Actio Catholica országos igazgatója, Gröss érsek halála után – állami nyomásra – őt választották főkáptalani helynökké.

[22] Sággy Elek (1906–1991): 1943–1946 között kalocsai érseki jószágkormányzó, 1945-től címzetes apát, 1946-tól haláláig a vasvár-szombathelyi káptalan kanonokja.

[23] Pintér Gyula (1888–1963): 1934-től címzetes prépost, 1952-től haláláig a győri káptalan kanonokja.

[24] Szilas József (1913–1993): 1950-től a szegedi szeminárium tanára, 1958-tól rektora, 1971-től a csanádi káptalan kanonokja.

[25] Vág Imre (1915–1982): 1956-tól a Szegedi Hittudományi Főiskola tanára.

[26] Hegedűs Antal (1928–2010): történész, teológus, a Szegedi Hittudományi Főiskola biblikus tanára, 1975-től „kiugrott” pap, laicizálták, megnősült, két gyermeke született.

[27] Ipolyi László (1914–1998): született Izrael László, 1958-tól szegedi teológiai tanár, 1983-tól kanonok.

[28] Az eredeti szövegben Jámbor Ferenc szerepel. Jámbor Dezső, dancsházai (1898–1990): 1944–1970 között a Magyar Kurír felelős szerkesztője.

[29] Saád Béla (1905–1993): 1945-től az Új Ember munkatársa, majd szerkesztője, továbbá a Vigília kiadói igazgatója, majd felelős kiadója. 1948-ban ő szerkesztette az Új Ember almanachját is.

[30] Péntes Balduin OSB (1910–1980): született Péntes József, 1945–1957 között volt felelős szerkesztője, 1957-től haláláig főszerkesztője az Új Embernek.

[31] Bárd János (1908–1982): született Léber János, 1947-től kanonok, 1951-től kalocsa-bácsi segédpüspök és ulpiai címzetes püspök.

[32] Egy 1959-ben az Állami Egyházügyi Hivatal számára a főegyházmegye vezető papjairól összeállított besorolás szerint a Főszékesegyházi Káptalan tagjai közül Kovács Vince haladó, Kujáni Ferenc viszonylag haladó, Horváth Alajos ingadozó, Gonczlik Kálmán, Egerth Jakab, Kosztersitz József, Szedlay István és Bárd János reakciós osztályozást kapott. L. MNL BKML XXIII. 2.g. 3/1959.

[33] L. erről is más Gröss-albumokkal együtt: Lakatos Adél, 2015. 129–136.

[34] Sztrilich Károly (1918–1964): született Strilich Károly, eredetileg Karlo Strilić, őt is elítélték a Gröss-per során, 1956-tól haláláig érseki irodaigazgató.

[35] Dignitárius: méltóságviselő, tisztségviselő.

[36] Csala László (1900–1975): 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa, 1959-től osztályvezető, 1961–1963 között a Katolikus Főosztály főosztályvezetője.

[37] Domenico Tardini (1888–1961): 1958-tól haláláig bíboros és pápai államtitkár.

[38] Értsd 1961. augusztus 1-ig.

[39] Csiszár Géza (1898–1966): 1956-tól haláláig mélykút-beltéri plébános.

[40] Tóth István (1918–1982): 1955-től mélykúti káplán, 1958-tól a mélykúti Szent Erzsébet egyházközség szervező lelkésze, 1961-től plébánoshelyettese.

[41] Belon Gellért (1911–1987): 1957-től baja-belvárosi plébános, 1959-től kinevezett elidei címzetes püspök, 1982-től pécsi segédpüspök és elidei címzetes püspök.

[42] Eredeti szövegben tévesen a „jelentésében” szó szerepel.

[43] Mélykúti Szent Erzsébet-templom, ennek plébániaközösségének megszervezéséért volt felelős Tóth István káplán. A tervezőmérnöke volt Mezős Mihály, az építkezést Körmöczi János kőműves mester irányította. L. a plébánia és a templom megalakításáról: <http://melykutplebania.hu/templomaink/szent-erzsebet-templom/> (Utolsó letöltés: 2020. július 26.)

[44] Kaskantyún 1944-ben alakult meg a lelkészség, de a Fogolykiváltó Boldogasszony-templom csak 1964–1968 között épült fel. Maga a település is csak 1949-ben vált függetlenné Páhitól.

[45] 1921-től imaterem állt a hívek rendelkezésére, a szőlőhegyi lelkészséget 1937-ben szervezték meg, ami azonban csak 1947-ben önállósult, a templom építése pedig 1966-ig váratott magára. Vö. Csóti Sándor, 2009. 51–60.

[46] Az imrehegyi Szent Imre-templom csak 1990-ben épülhetett fel.

[47] Máig sem épült itt katolikus templom.

[48] Kiss Ernő (1927–?): 1960–1962 között imrehegyi lelkész.

[49] Kovács Mihály (1906–1998): 1950-től mátételki lelkész, 1962–1974 között plébános.

[50] Jávor Ferenc (1910–2003): a bajai Szent Antal-plébánia plébánoshelyettese 1956–1984 között, majd 1999-es nyugállományba vonulásáig plébános.

[51] Prokop Péter (1919–2003): világhírű pap-festőművész, 1951-ben emigrált Rómába, 1999-ben tért végleg haza, 1989-től Rómában és Budapesten egyaránt élt. Életéről és művészetéről lásd Prokopp Mária, 2003. valamint Szij Rezső, 1983.

[52] Grósz érsek pappá szentelésének időpontja: Bécs, 1911. július 14. Első szentmiséjét szülőfalujában, Féltoronyban tartotta családjá jelenlétében, július 23-án.

[53] Féltorony, azaz Halbturn burgenlandi település. Grósz családja már a születésekor is hosszú ideje borászattal és földműveléssel foglalkozott. A család jelenleg is biogazdaságot üzemeltet. A Grósz család, így az érsek is, eredetileg német anyanyelvű volt.

[54] Josef Adam (1914–1996): 1958–1994 között féltoronyi plébános.

[55] Kovács Sándor (1893–1972): 1944–1972 között szombathelyi megyéspüspök.

[56] Grósz érsek püspöki jelmondata is erre utal: „Cor pro corde”, azaz „Szívet szívért”.

[57] Az érsek kalocsai személyes iratai között számos gratuláció maradt fenn, l. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I.1.c. Kalocsai Érseki Levéltár Kalocsai Érseki Hivatal Személyes iratok. Grósz József.

[58] Raffai István (1921–2000): 1949-től bácsbokodi káplán, majd plébánoshelyettes, 1958–1975 között plébános.

[59] Müller Antal (1917–1991): 1954-től bácsborsódi plébánoshelyettes, 1957-től haláláig plébános.

[60] Vorák Lajos (1894–1966): 1930-tól soltszentimrei adminisztrátor, 1940–1962 között plébános.

[61] Pesitz József (1921–1979): 1956-tól dunatetétleni ideiglenes lelkész, 1958-tól lelkész ugyanitt 1962-ig.

[62] Berencz Ádám (1898–1968): 1933–1944 között szolgált Apatinban, adáz harcot folytatott a nemzetiszocialista ideológia ellen, a Gestapo fogságából Grósz érsek közbenjárására szabadult, attól fogva Kalocsán, az érseki kastélyban élt, a főszékesegyházban lelkészként működött.

[63] Infulás, infulárius: az asszisztencia azon tagja, aki a püspöksüveg szertartás alatti viselésének technikai részleteiért (felhelyezés és levétel a főpap fejéről) felel.

[64] Az érseki kastélyban kalocsai iskolanővérek szolgáltak, vezették az érseki háztartást, pl. Ekker Mária Vita és Szalkai Mária Johanetta nővér. Fennmaradt végrendelet-tervezetében is olvashatjuk, hogy az érsek hálásan mond köszönetet a nővérek munkájáért. Grósz érsek végrendelete máig nem került elő. L. Sági György, 2016. 32–35, 55.

[65] Ez végül 1982-ig váratott magára.

[66] Asztrik OSB (c. 955–1036/1039): az első pannonhalmi apát, később kalocsai érsek, három évig helyettesítette kvázi érsekként Sebestyén esztergomi érseket, mikor az elvesztette látását (a pontos időszakok bizonytalanok, átfedések is lehetnek). Ő hozta a koronát és az apostoli áldást II. Szilveszter pápától Szent István számára. A Katolikus Egyház szentként tiszteli, ünnepnapja november 12. Nevéből alakult ki a magyar érsek szó. A kalocsai Nagyboldogasszony Főszékesegyházban megtalált földi maradványait, minden kétséget kizáróan, radiokarbonos vizsgálattal 2014-ben azonosították be. A csontokat korábban tévesen a 13. század legelején elhunyt szentéletű Győr nembéli Saul érsekkel azonosították.

[67] Alba: fehér miseing, liturgikus ruha.

[68] A visszapillantás az érsek utolsó körlevelének első körrendeleteként került közreadásra, azt több rendelkezés és utasítás követte, mielőtt október 2-án, a halála előtti napon lezárásra nem került volna záró aláírásával.